

Opening academisch jaar Honours Academy, Universiteit Leiden, 2015-16

KLEUR, GEUR EN SLEUR IN LEIDEN, OF DE NOODZAAK VAN DIVERSITEIT

Prof dr mr Maurits Berger

Een universiteit dient twee meesters: de wetenschap en de maatschappij. Die tweede meester eist steeds meer toewijding. En terecht. Maar dat betekent ook dat de universiteit oog moet hebben voor de veranderingen die in onze Nederlandse maatschappij plaatsvinden. Niet alleen door die veranderingen te bestuderen. Ze moeten ook deel uitmaken van het universitaire leven. En dat geldt met name voor honours studenten - zij zijn bij uitstek degenen die uitgedaagd moeten worden om de vanzelfsprekendheid en zelfgenoegzaamheid van hun leefomgeving ter discussie te stellen. Waarom dat moet, en hoe dat kan, daar gaat deze lezing over.

Mevrouw de decaan
beste studenten, collega's,
dames en heren,

Laat ik maar met de deur in huis vallen: ik maak mij zorgen over mijn universiteit. Begrijp mij niet verkeerd. We hebben een enorme naam, en alle collega's die hier werken doen deze naam ook eer aan. Daar gaat het niet om.

Nee, mijn probleem heeft te maken met de toekomst. Uit de krantenberichten van de afgelopen tijd heeft u kunnen opmaken dat er verandering nodig is bij universiteiten. Dat is wel duidelijk, maar hoe? En waarom eigenlijk?

Ik wil het met u vandaag hebben over één van die noodzakelijke veranderingen: diversiteit. En ik doel dan niet alleen op academische diversiteit. Ik bedoel vooral de kleur en geur in en vóór de collegebanken.

Academische diversiteit

Laat ik met het eerste beginnen. Academische diversiteit is dat we een andere zienswijze toelaten in ons veld van expertise. Ik ben jurist en Arabist, en heb mij gespecialiseerd in het islamitisch recht. Maar dat terrein wordt gedomineerd door sociale wetenschappers. Die stellen andere vragen, letten op andere kwesties, en spreken in het algemeen een – voor mij – andere taal.

Als jonge onderzoeker nam ik deel aan een conferentie van een week over islam en islamitisch recht, waar ik na twee dagen wanhopig vroeg of ze niet alsjeblieft 'gewoon' Engels konden spreken omdat ik driekwart niet kon volgen. De volgende ochtend werd mij bij het ontbijt een vuistdikke Dictionary of Sociology geserveerd met de grijnzende opmerking "lees dat eerst, dan mag je daarna meepraten."

We hebben er een grote grap van gemaakt. Maar ik heb evengoed enorm veel van ze geleerd. Juist door de combinatie van juridisch en antropologische benaderingen heb ik een model kunnen ontwikkelen om het huidige fenomeen van sharia in het Westen te begrijpen.

Maar we kunnen nog wat stappen verder zetten. Ik ben het afgelopen jaar op een aantal lagere en middelbare scholen geweest in de Schilderswijk om met de docenten in workshops te spreken over islam en radicalisering. De politie in die wijk heeft mij gevraagd met hen mee te denken over hetzelfde onderwerp. Waarbij ik verplicht werd om mijn eigen denkwijze los te laten en met te verdiepen in hun werkwijze, hun professie, hun doelstellingen. Heel leerzaam, kan ik u vertellen. Al was het maar dat ik als hoogleraar eens een keer niet aan het woord was, maar alleen vragen stelde.

Maar mijn grote wens is om een documentaire te maken over sharia in het Westen. Ik praat hier over met filmmakers, en de gesprekken zijn ware *clashes of civilizations*. Want een film maken is echt iets anders dan een geleerd artikel schrijven, en visueel zijn er totaal andere mogelijkheden dan schriftelijk. Zodat steeds de grote vraag is: wat doet een academicus eigenlijk, en wat maakt mij anders dan jou. En kunnen wij dan eigenlijk wel tot een gezamenlijk project komen? En – nog een stapje verder – zou dat project dan een promotieonderzoek kunnen zijn waarbij de promovendus een dvd indient in plaats van een boekwerk?

Waarom diversiteit van studenten en docenten?

Dat lijkt complex, maar veel ingewikkelder is het geval van diversiteit onder studenten en docenten. Toegegeven, diversiteit is een beetje een modewoord. Vroeger heette het emancipatie, later multiculturaliteit. De emancipatieraad is opgeheven in 1997, en in 2010 vonden achtereenvolgens bondskanselier Merkel, president Sarkozy en premiers Rutten en Cameron het nodig om multiculturaliteit 'af te schaffen.'

Maar het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Het gaat blijkbaar om iets dat heel belangrijk is. En nu heet dat iets diversiteit. Over de betekenis kunnen we vrij kort zijn. Het gaat er om dat mensen zoals ik – man, blank middelbare leeftijd, hetero – de politiek, de wetenschap, het zakenleven niet domineren.

Als ik het even bij mijn eigen vakgebied houd: vijf jaar geleden studeerden in Nederland iets meer vrouwen af (54 procent) dan mannen, maar slechts 15 procent van de hoogleraren was vrouw. Daarmee is de Europese doelstelling van 25% vrouwelijke hoogleraren in 2010 bij lange na niet gehaald.

Sterker nog, Nederland bungelt onderaan de Europese ladder, en we doen het alleen nog beter dan België, Luxemburg en Cyprus.¹ En dan heb ik het alleen over vrouwen. Als het gaat om andere gender-varianten, of etniciteit of religiositeit, dan is het plaatje nog droeviger.

¹ Stichting deBeauvoir, *Monitor Vrouwelijke Hoogleraren 2012*, beschikbaar online.

Tot zover wat we bedoelen met diversiteit, en de vaststelling dat het daaraan ontbreekt. Maar *waarom* zouden we diversiteit eigenlijk willen? Wat kan het ons schelen? Voor veel mensen is diversiteit iets wat hoort. "We moeten een afspiegeling zijn van de maatschappij," hoor je dan. Maar waarom eigenlijk? Omdat we lief willen zijn voor elkaar? Omdat het er politiek correct uitziet? Omdat het moet van artikel 1 van onze grondwet die gelijkheid voorschrijft?

Ik moet bekennen dat ik daar niet zoveel mee op heb. Als u gezellig met uw blonde vriendinnen van de jaarclub op de sociëteit wilt genieten van allerlei grappige of minder grappige rituelen en vele glazen bier, wat is daar dan op tegen? Wat kan het schelen dat Leiden nagenoeg *all white* is, met bovendien een hoog percentage studenten van wie de ouders hier ook hebben gestudeerd? En, laat ik het maar even persoonlijk maken, wat is precies het probleem dat ik zo ongeveer het vleesgeworden tegendeel van diversiteit in het universitaire docentencorps?

Het is interessant dat de vraag over het *waarom* van diversiteit vooral is opgepakt in het bedrijfsleven. Daar kunnen we veel van leren. Vooral omdat het bedrijfsleven niet streeft naar lief en aardig en politiek correct zijn, maar naar effectiviteit. Diversiteit vinden zij *nodig*. Voor hun is diversiteit van belang om zich verder te ontwikkelen, om beter te worden. Diversiteit staat voor hen gelijk aan innovatieve bedrijfsvoering.

Deze pragmatische benadering spreekt mij enorm aan. We doen het, nee, we moeten het doen, omdat het absoluut noodzakelijk is voor de verbetering van onszelf, wat we doen, en voor de club waar wij deel van uitmaken. En in ons geval is die club de universiteit.

"Bij ons leer je de wereld kennen"

Nu is Leiden bij uitstek een universiteit die in academisch aanbod aan elkaar hangt van diversiteit: sterre- en wiskunde, een heel palet aan exotische talen, geschiedenis, kunst en filosofie, internationaal recht, en allerlei archeologen en sociale wetenschappers die de hele wereld afstruinen. Geheel terecht dat het Leidse motto is "Bij ons leer je de wereld kennen."

Maar *is* dat ook zo? Ik twijfel daar regelmatig aan, kan ik u vertellen. Ik geef u een voorbeeld. Mijn tak van sport is islam en het Westen. Veel docenten en onderzoekers in dat vakgebied zijn zelf moslim. Dat leidt regelmatig tot opgetrokken wenkbrauwen: zijn zij we voldoende academisch onafhankelijkheid ten aanzien van het onderwerp? Terwijl ik zou menen dat zij juist een extra dimensie toevoegen aan dat onderwerp.

Daarmee bedoel ik niet dat we het inzicht van de gelovige nodig hebben. Nee, ik bedoel dat we het inzicht hebben van een gelovige die zich geconfronteerd ziet met de eisen van academisch onderwijs en onderzoek.

Ik bemerkte dat tijdens een symposium in Cambridge over islam in Europa waarin tientallen promovendi hun onderzoek presenteerden. Opvallend was hoeveel van die promovendi uit die gemeenschappen kwamen waar zij onderzoek deden: Turken, Koerden, Pakistanen, Marokkanen, moslims, Ismailieten, aleviten. En om die reden hadden zij toegang tot veel meer informatie dan anderen.

Maar bijzonder was ook hoe zij zich tot hun onderzoek verhielden. Met wantrouwig oog bekeek ik jongeman, met baardje en gekleed in *djalaba* en kalotje, die onderzoek deed naar een fundamentalistische organisatie waar hij nota bene zelf onderdeel van uit maakte! Maar deze jongeman hield daar een uitvoerig en ijzersterk verhaal over de methodes die hij had ontwikkeld om tot zo kritisch en afstandelijk mogelijk onderzoek te kunnen doen. Hij leverde daarmee een unieke bijdrage aan de theorie van wat heet *participating observation*.

Onzekerheidsprincipe

Ik ga weer terug naar mijn vraag. Leren wij in Leiden de wereld echt beter kennen? Jaarlijks zie ik eind juni drommen Leidse studenten met rugzakken naar het station trekken op weg naar verre oorden. Sommigen voor vakantie, anderen voor hun onderzoek. Ik juich dat toe: blootstelling aan andere omgevingen en culturen zal ze goed doen. Maar in hoeverre blijven deze avonturen steken op het niveau van aapjes kijken? Bijzondere dingen gezien, en dan weer snel terug naar veilig Leiden?

Ik ga nog een stapje verder in mijn scepsis. Krijgen zij er echt iets van mee, hebben hun indrukken en ervaringen en observaties ook een wezenlijke impact op hun kijk op de wereld? Of hadden zij hier in Leiden al geleerd hoe de wereld er uit ziet, en gaan ze met die lens nog eens op stap, op zoek naar de exotische ervaring? Dat is een verdenking die ooit is uitgesproken door Edward Said, en de wetenschappelijke wereld danig heeft beroerd. Want waren wij niet neutraal en onafhankelijk in onze kijk op de wereld?

Nee, dat zijn wij niet. En dat zullen wij ook nooit zijn. Het is een illusie die stamt uit de exacte wetenschap. Maar wij zijn mensen, subjectieve wezens, met onze enorme arsenaal aan eigenschappen en achtergronden die we nooit zullen kwijt raken.

Wetenschappers vinden dit heel vervelend. Zo willen we niet over onszelf denken. Vandaar dat we al bijna twee eeuwen streven naar een uitbanning van die subjectiviteit. Terwijl we volgens mij beter kunnen leren om er mee om te gaan. En dan zit je tot over je oren in de diversiteit.

Er is een beginsel in de exacte wetenschappen die dat voor mij altijd weer inzichtelijk maakt. Het heet het onzekerheidsprincipe en beschrijft, kort gezegd, het probleem dat wij allerlei rekenkundige methodes hebben ontwikkeld om gebeurtenissen in onze omgeving tot op de millimeter nauwkeurig in kaart te brengen – denk aan de bekende appel van Isaac Newton waarvan we op iedere milliseconde dat het uit de boom naar beneden valt de energie, het gewicht en snelheid kunnen vaststellen met een precisie tot achter de komma; maar – en dat is het probleem - deze nauwkeurigheid gaat echter niet meer op wanneer soortgelijke metingen worden verricht op het niveau van atomen. Hoe nauwkeuriger de waarnemer de snelheid meet, hoe minder nauwkeurig zijn meting over gewicht en energie van dat deeltje wordt; hoe nauwkeuriger de meting van de energie, hoe onnauwkeuriger de resultaten voor de snelheid en gewicht. Dit is niet zozeer een kenmerk van atomaire deeltjes, maar van de waarneming. De waarnemer maakt deel uit van zijn eigen onderzoeksterrein. En dat geldt voor ons ook. Wij kunnen niet door een glazen bol naar buiten kijken. Wij zitten allemaal in die bol. Wij beïnvloeden onze waarneming.

Wij zitten nog steeds in het oude Cartesiaanse denken, in de positivistische wetenschap, waarin wij allemaal waarnemers zijn die de wereld om ons heen observeren, analyseren en van commentaar voorzien. Maar dames en heren, wij *zijn* die wereld. En die wereld is buitengewoon divers. Het gaat er niet om of u begrijpt hoe die ander werkt. Het gaat er om dat u begrijpt hoe u zelf werkt. Alleen dan kunt u een helder oordeel vellen over wat er om u heen gebeurt.

Met name in de sociale wetenschappen wordt hier veel aandacht aan besteed voordat de jonge onderzoeker op pad wordt gestuurd. En dat is goed. Maar wat mij dan zo bevreemdt is dat wij dat inzicht onderdeel moeten maken van een opleiding, en dat wij ver weg moeten gaan om die kennis te gebruiken in onze onderzoekservaringen.

Terwijl ik zou menen dat deze manier van denken al onderdeel zou moeten zijn van het dagelijkse leven op een universiteit. Leven wij niet in een maatschappij die divers *is*? Hebben wij niet dagelijks te maken met confrontaties met mensen die anders denken, zich anders gedragen, die andere zaken belangrijker vinden? En zou je *dát* ook niet juist verwachten op een universiteit, waar we de confrontatie met andere manieren van doen en denken tot doel hebben verheven?

Innovativiteit

Je zou denken dat dat het geval is. Maar hier in Leiden mis ik dat. We hebben het over anderen en anders-zijn, maar we doen dat onderling, in de veiligheid van ons soort mensen, in de geborgenheid van ons vakgebied.

Het gebrek aan kleur en geur om mij heen, aan mensen met andere visies en invalshoeken, dat maakt dat ik stil sta in zelfgenoegzaamheid. Daarmee bereik ik niet het doel dat ik mij stel binnen een universiteit, namelijk verder te komen in mijn begrip van de wereld om mij heen. Dat mijn collega een antropoloog of filmmaker is, is onvoldoende. Het gaat ook om verschillen tussen ons in cultuur, sekse, religie, etniciteit, nationaliteit. Juist die verschillen maken dat er extra dimensies, hoe subtiel ook, komen in onze discussies en meningsverschillen. En daarmee komen wij tot nieuwe inzichten en nieuwe oplossingen. En dat, dames en heren, is innovativiteit. Het grote bedrijfsleven heeft dat al lang door. Wij als universiteit worstelen daar nog mee.

Hoe diversiteit bereiken?

Nog veel ingewikkelder wordt het wanneer wij ons vervolgens de vraag gaan stellen *hoe* we die diversiteit willen bereiken. Ook hier is al veel mee geëxperimenteerd, en we kunnen bijna dagelijks de heftige discussies daarover volgen in de kranten: moeten we quota stellen voor vrouwen in bepaalde posities of voor allochtonen op de werkvloer; of moeten zij er gewoon wat harder aan trekken zoals premier Rutten onlangs opmerkte?

Het bedrijfsleven, en dan met name de multinationals, is hier weer een mooi voorbeeld. De multinational IBM had al in 1995 – dat is inmiddels 20 jaar geleden! – vastgesteld dat diversiteit een noodzakelijke voorwaarde was voor innovatieve bedrijfsvoering, en had daarom voortvarend acht werkgroepen in het leven geroepen om een aantal vragen te

beantwoorden.² Als ik de twee belangrijkste vragen iets herschrijf naar de context van de universiteit, dan blijken zij enorm relevant, namelijk:

- Wat is nodig voor jouw groep om zich welkom en gewaardeerd te voelen bij de universiteit. Dit is de hamvraag. En in het geval van Leiden een heel pertinente vraag, want ik kan u mededelen dat allochtone studenten zich hier eigenlijk helemaal niet welkom of gewaardeerd voelen. Buitenlandse studenten misschien wel, maar Nederlandse allochtonen gaan liever naar Rotterdam of de VU.
- Wat kan de universiteit, in samenspraak met jouw groep, doen om te zorgen dat wij meer studenten krijgen, en beter onderwijs en onderzoek kunnen verzorgen?

U ziet, heel pragmatisch en zakelijk. En doortastend. Maar voor een universiteit wel wat onorthodox, omdat wij gewend zijn aan onze bijzondere positie, en menen dat iedereen vanzelf naar ons toe komt, en er geen reden is tot zelfreflectie op wat wij inhoudelijk nu eigenlijk doen.

Onze universiteit is hier al enorm mee bezig, laat daar geen misverstand over bestaan. Maar ik vind dat we er nog onvoldoende van doordrongen zijn dat diversiteit een noodzaak is voor onze toekomst. Alleen zo kunnen wij als universiteit ons werk doen en beter worden, en alleen zo kunt u als student de wereld echt leren kennen.

Het probleem is natuurlijk dat diversiteit tot gevolg heeft dat we, zoals dat zo modieus heet, uit onze comfortzone stappen. Maar dat is ook meteen het doel er van. Alleen zo worden we beter, komen we vooruit.

Alleen vereist dat nogal wat. Zou u, als bestuurslid van Minerva, bereid zijn om een plek in te ruimen voor een apart islamitisch dispuut, of bereid zijn uw ervaring en kennis in te zetten om een groep Turkse studenten te begeleiden in het oprichten van een eigen vereniging? Kunt u als studievereniging manieren bedenken om uw eigen discipline door anderen in een kritisch licht te plaatsen? Kunnen wij als universiteit ons voorstellen dat straks niet weer het zoveelste portret van een blanke man in de Senaatskamer hangt, maar een van een Surinaamse man, of een gehoorddoekte vrouw?

En zo ja, gaan we daar dan ook wat aan doen? Of blijven we de universiteit die pretendeert dat we de wereld leren kennen enkel omdat we allerlei exotische en internationale studies hebben...?

² Deze werkgroepen waren: – “Asian, Black, Hispanic, Lesbian/Gay/Bisexual/Transgender (LGBT), Men, Native American, People with Disabilities, and Women”. Zie: IBM’s Diversity Brochure (volledige titel: *Diversity & Inclusion. Diversity of People. Diversity of thought. A smarter planet for everyone*) 2013, beschikbaar online.